

UNIVERZITA TOMÁŠE BATI VE ZLÍNĚ
FAKULTA HUMANITNÍCH STUDIÍ
Institut mezioborových studií Brno

Problematické aspekty ústavní výchovy

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Vedoucí bakalářské práce:
Mgr. Kamila Lepková

Vypracoval:
Pavčina Bušinová

Brno 2011

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci na téma *Problematické aspekty ústavní výchovy* zpracovala samostatně a použila jsem literaturu uvedenou v seznamu použitých pramenů a literatury, který je součástí této bakalářské práce.

Elektronická a tištěná verze bakalářské práce jsou totožné.

V Brně dne 26. 4. 2011

.....

Podpis

Poděkování

Děkuji paní Mgr. Kamile Lepkové za velmi užitečnou metodickou pomoc, kterou mi poskytla při zpracování mé bakalářské práce.

Poděkování patří také mému manželovi, rodině a kolegům ze sociálního odboru za trpělivost a za morální podporu nejen při psaní této bakalářské práce, ale i za pomoc, trpělivost a morální podporu, kterou mi poskytli po celou dobu mého studia, a které si nesmírně vážím.

Pavčina Bušinová

Obsah

Úvod	2
1 Sociální péče	4
1.1 Historie dětských domovů	4
1.2 Typy výchovných zařízení	5
1.2.1. Diagnostický ústav	6
1.2.2. Dětský domov	6
1.2.3. Dětský domov se školou	6
1.2.4. Výchovný ústav	7
1.2.5. Středisko výchovné péče.....	7
1.2.6. Kojenecký ústav	7
1.2.7. Dětský domov pro děti do tří let	7
1.2.8. Zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc.....	8
2 Rodina a její funkce	9
2.1 Osobnostní rozvoj v rodině	9
2.2 Socializace	11
3 Charakteristika dětského domova.....	13
3.1 Osobnost vychovatelů v dětských domovech	14
3.2 Dětský domov a osobnostní rozvoj v ústavní výchově.....	15
3.3 Formování osobnosti.....	16
3.4 Výchova v dětském domově	17
3.5 Volnočasové aktivity	17
3.6 Volnočasové aktivity v dětském domově	18
3.7 Vliv prostředí	18
3.8 Specifické projevy chování.....	19
3.9 Psychická deprivace jako důsledek ústavní péče	20
3.10 Vývoj dětí s psychickou deprivací	22
3.11 Poruchy chování se vztahem k emoční deprivaci	23
4 Orgán sociálně-právní ochrany dětí a jeho činnost související s dětským domovem.....	24
4.1 Náhradní výchova	25
4.1.1. Náhradní rodinná péče	25
4.1.2. Náhradní výchovná péče	25
5 Praktická část	28
Závěr	38
Resumé:.....	39
Anotace.....	40
Seznam použité literatury a pramenů.....	41

Úvod

V souvislosti s hlubokými sociálně ekonomickými a politickými změnami, které se v naší společnosti uskutečnily po roce 1989, doznaly změnu prakticky všechny oblasti života naší společnosti i všechny orgány, instituce a organizace.

Ruku v ruce se změnou politických poměrů, s politickým uvolněním a akcentem na občanské svobody, došlo ovšem k souběžnému nežádoucímu efektu – tj. k prudkému nárůstu sociálně patologických jevů. Došlo k uvolnění řady společenských vazeb, které byly dlouhodobě po řadu desetiletí respektovány a ve společenském povědomí hluboce zažity, včetně posláních, stability a hodnoty rodiny a rodinných vztahů.

V souvislosti s politickým uvolněním došlo k tomu, že si někteří občané zaměňují demokracii s anarchií, společenskou i osobní odpovědnost se zvůlí a neodpovědností jednotlivce. Mnohé z těchto osob si nové společenské poměry vysvětlily po svém a politické uvolnění si vysvětlily nejen jako anarchii a nerespektování právního řádu, ale i jako neplnění si elementárních povinností vůči vlastní rodině. Bohužel jedná se o rodiče, kteří nejenže nehledí na ekonomické a celkové zajištění své rodiny, ale ještě se dopouštějí různých forem trestné činnosti na dětech. V takové situaci v podstatě zbývá jediné řešení – odebrání dítěte z rodiny a v lepším případě jeho umístění do náhradní rodiny, v horším případě do ústavní výchovy.

Ústavní výchova tvoří důležitou oblast činnosti společnosti na úseku výchovy a formování části nové generace lidí. Význam ústavní výchovy spočívá zejména v tom, že ústav není pouze poskytovatelem základních životních potřeb pro děti umístěné v ústavní péči, ale ve výchově, vzdělávání, utváření a přetváření hodnotové orientace dětí ve snaze co nejvěrněji suplovat domácí prostředí a rodinu. Lze snad s úspěchem vyjádřit přesvědčení, že hlavním posláním výchovných ústavů jako sociálních institucí je výchovným působením formovat a podporovat utvářející se osobnost dítěte mj. i tím, že se snaží vytvářet maximální možné podmínky pro výchovu srovnatelnou s výchovou v rodině.

Předpokladem úspěšného výchovného působení na děti ve výchovných ústavech je diferencovaný přístup k dětem. Již do typu ústavu jsou děti rozmisťovány na základě závěru diagnostického ústavu. Přihlíží se jak k charakterovým vlastnostem, tak k jejich věku, stupni vzdělání a samozřejmě k posudku psychologa. Důležitá je také dostupnost výchovného ústavu pro rodiče a jiné příbuzné z důvodu navštěvování dětí v ústavu a na

druhou stranu i dojíždění dětí na návštěvy zpět do primární rodiny. Na základě komplexního posouzení je vybrán nejvhodnější výchovný ústav pro jednotlivé děti.

Z uvedeného je patrné, že při práci s dětmi jak ze strany vychovatelů, psychologů i ostatního personálu výchovného ústavu je třeba využívat poznatky společenských věd. Stejně tak důležité jsou tyto poznatky pro sociálního pracovníka, který se snaží o nápravu narušeného rodinného a domácího prostředí tak, aby dítě mohlo být co nejrychleji navráceno zpět do rodiny. To je také důvod, proč se na kvalifikaci sociálních pracovníků a pracovníků ústavů klade stále rostoucí důraz.

Výchovné ústavy mají poslání nikoliv pouze být dočasným útočištěm pro děti, ale zároveň jim všestranně pomáhat najít novou a efektivní cestu do dalšího života. U některých je nutné vytvářet doposud chybějící sociální návyky.

Ve své práci se chci zabývat právě důvody, pro které jsou děti umísťovány do výchovných ústavů a na důvody, pro které není jejich návrat do rodiny možný a proč není možné dětem zajistit mimoústavní výchovu v rodině náhradní.

1 Sociální péče

V systému sociální péče o děti mají výchovné ústavy své nezastupitelné místo, rovnocenné péči zdravotní či pedagogické.

Bez existence sociálního státu a jeho sociální politiky, která prostřednictvím nástrojů realizuje svoje plány a cíle, by nebyla možná existence ústavní výchovy v takové podobě, jak ji známe. Na realizaci ústavní výchovy se podílejí tři ministerstva – ministerstvo práce a sociálních věcí, ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy a ministerstvo zdravotnictví. Angažovanost těchto tří ústředních orgánů státní správy vypovídá o závažnosti této problematiky a o promyšleném přístupu k ní.

Jen stručně nastíním typy výchovných zařízení, které jsou v systému ústavní výchovy zastoupeny.

1.1 Historie dětských domovů

Ve starověké Spartě byly nechtěné a postižené děti usmrcovány. Většinou se v této souvislosti uvádí, že děti byly shazovány ze skály do propasti.

Zhruba ve 4. století n.l. začalo být o odložené děti pečováno, v Cařihradě byl zřízen útulek pro opuštěné děti. V průběhu středověku byly při kláštorech zřizovány dobročinné ústavy, které přijímaly nejen děti, ale i staré a nemocné lidi.

V 16. století se péče o opuštěné děti začala ubírat dvěma směry – děti byly umisťovány do rodin a do ústavů. Péči o děti zajišťovaly především obce, ale jen v malé míře. Majoritní podíl péče byl realizován díky dobročinnosti.

Velká potřeba společnosti řešit otázku bezprizorních dětí nastala počátkem 19. století spolu s rozvojem industrializace a měst a s tím i souvisejícím nárůstem patologických jevů. Společnost reagovala vydáním zákonů, které měly zajišťovat výchovu dětí. Otázka zřizování a financování ústavů byla řešena jen velmi okrajově, jejich fungování bylo i nadále závislé především na dobročinné a charitativní činnosti. Ústavy neměly jednotnou koncepci a nebyly jednotně řízeny, výchova zde odrážela výchovný přístup (názor) zřizovatele. Počátkem 20. století vyvstala snaha roztříštnost ústavů již dále neprohlubovat a fungování ústavů sjednotit. Do fungování ústavů začíná pozvolna zasahovat stát. Po 2. světové válce již úlohu přebírá plně stát a systém ústavní výchovy je centralizován. V mezidobí prochází několika zásadními změnami, které

se týkají celkové koncepce přístupu k výchovně vzdělávací soustavě realizované v dětských domovech. Po roce 1989 dostala koncepce dětských domovů další změny, kdy je preferována, narozdíl od doby normalizace, výchova rodinného typu. Tj. dětské domovy jsou vnitřně členěny na několik tzv. rodinných buněk či skupin, kdy každá rodinná buňka či skupina má k dispozici prostory podobné bytu.¹

1.2 Typy výchovných zařízení

Zákon č. 109/2002 Sb., o výkonu ústavní výchovy nebo ochranné výchovy ve školských zařízeních a o preventivně výchovné péči ve školských zařízeních a o změně dalších zákonů upravuje pravidla pro zařízení ústavní výchovy. V těchto zařízeních je dbáno na právo dítěte, kterému je zajištěna péče, výchova a vzdělání.

„Účelem zařízení je zajištění náhradní rodinné výchovné péče nezletilým osobám ve věku od tří do osmnácti let (případně do devatenácti let) na základě rozhodnutí soudu. V případě zařízení pro preventivně výchovnou péči je účelem předcházení vzniku a rozvoji negativních projevů chování dítěte, narušení jeho zdravého vývoje, případně zmírnění nebo odstranění příčin nebo důsledků již vzniklých poruch chování.“²

Zařízeními pro výkon ústavní výchovy nebo ochranné výchovy jsou:

- diagnostický ústav,
- dětský domov,
- dětský domov se školou,
- výchovný ústav.

Zvláštní postavení má středisko výchovné péče, do kterého je dítě na základě rozhodnutí soudu umisťováno jen výjimečně a které zajišťuje preventivně výchovnou péči.

Další typ výchovného zařízení je zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc, které je zpravidla zřizováno v Dětských centrech, Klokánku či v Krizovém centru pro děti vyžadující okamžitou pomoc.

Do hierarchického uspořádání výchovných zařízení patří i zvláštní dětská zařízení, která mají postavení mimo zákon o výkonu ústavní výchovy nebo ochranné

¹ VOCILKA, M., Dětské domovy v České republice I. Teoretická východiska, s.19 - 22

² Bayerová, M. : Právo a rodina č. 5/2010 , str. 1

výchovy, neboť jejich fungování spadá do působnosti ministerstva zdravotnictví, a která jsou často předstupněm výše uvedených typů zařízení. Jsou to:

- kojenecké ústavy,
- dětské domovy pro děti od 0-3 let.

Všechny výše uvedené typy výchovných zařízení zajišťují dětem péči poskytovanou běžně rodiči, případně dalšími osobami, jimž bylo dítě svěřeno do výchovy. Na základě smlouvy může ústav poskytovat zaopatření i zletilé osobě po ukončení výkonu ústavní nebo ochranné výchovy až do věku 26 let, pokud se tato osoba připravuje na budoucí povolání.

1.2.1. Diagnostický ústav

Pobyt dítěte zde trvá obvykle osm týdnů. Během této doby probíhá jeho komplexní vyšetření, které je podkladem pro umístění dítěte do konkrétního typu zařízení pro výkon ústavní výchovy. Děti, které nemají závažné poruchy chování, mohou být umístěny do dětského domova nebo dětského domova se školou bez jejich předchozího pobytu v diagnostickém ústavu. Při umístování dítěte se hledí na to, aby bylo umístěno co nejbližší bydlišti rodičů či osob odpovědných za jeho výchovu, ovšem pokud tím nebude ohrožen mravní vývoj dítěte. Diagnostický ústav poskytuje i preventivně výchovnou péči. Zákon umožňuje přijetí dítěte do diagnostického ústavu i na základě žádosti osoby odpovědné za výchovu dítěte.

1.2.2. Dětský domov

Pečuje o děti, které mají nařízenou ústavní výchovu ve věku od tří do osmnácti let, a které nemají závažné poruchy chování. Domovy plní vůči těmto dětem úkoly výchovné, vzdělávací a sociální. Do dětského domova mohou být umístěny i nezletilé matky se svými dětmi.

1.2.3. Dětský domov se školou

Pečuje o děti, které mají nařízenou ústavní výchovu a pokud mají závažné poruchy chování nebo pro svoji duševní poruchu vyžadují výchovně léčebnou péči. Zajišťuje také péči dětem s uloženou ochrannou výchovou, nebo nezletilým matkám,

kteřé splňují některou z předchozích podmínek. Do dětského domova se školou se umísťují děti zpravidla od začátku povinné školní docházky až do jejího ukončení.

1.2.4. Výchovný ústav

Do výchovného ústavu jsou umísťovány děti starší patnácti let se závažnými poruchami chování s nařízenou ústavní výchovou nebo uloženou ochrannou výchovou. Výjimečně lze umístit do výchovného ústavu i dítě mladší patnácti let, a to ze zvlášť závažnými poruchami chování. Stejně tak zde může být umístěno dítě starší dvanácti let s uloženou ochrannou výchovou, které nelze umístit v dětském domově se školou.

1.2.5. Středisko výchovné péče

Zajišťuje preventivně výchovnou péči. Jsou zde poskytovány speciální pedagogické a psychologické služby především dětem s rizikem poruch chování či s již rozvinutými projevy poruch chování a negativních jevů v sociálním vývoji, u kterých není nařízena ústavní výchova nebo uložena ochranná výchova. Dále může být tato péče poskytována dětem, u nichž soud rozhodl o zařazení do terapeutického, psychologického nebo jiného vhodného výchovného programu ve středisku výchovné péče např. na základě zákona o soudnictví ve věcech mládeže.

1.2.6. Kojenecký ústav

Zajišťuje celodenní péči o děti od narození zpravidla do jednoho roku věku, někdy i do tří let věku. Jak jsem již uvedla výše, jedná se o zdravotnické zařízení, které poskytuje komplexní celodenní péči dětem v sociální a zdravotně sociální tísní. Děti jsou zde umísťovány na základě rozhodnutí soudu či žádosti rodičů.

1.2.7. Dětský domov pro děti do tří let

Je zpravidla zřizován při kojeneckých ústavech. Dětem je zde poskytována, stejně jako v kojeneckých ústavech, zdravotně a léčebně preventivní péče, sociální a výchovná péče. Péče je poskytována celodenně v nepřetržitém provozu, probíhá formou ústavní péče. Stejně jako v případě kojeneckého ústavu je i toto zařízení

zařízením zdravotnickým.

1.2.8. Zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc

Pomoc je poskytována především dětem týraným, zneužívaným a ohroženým na životě či jejich příznivém vývoji. Je poskytována i dětem, na které negativně působí rozvodová situace, případně řeší situace, kdy rodina nemá kde bydlet a musí si hledat nové bydlení. Dítě zde může být umístěno na nezbytně nutnou dobu, zpravidla se nejedná o dlouhodobý pobyt. Péče je poskytována celodenně v nepřetržitém provozu. Do tohoto zařízení mohou být děti umístěny ve věku od 0 do 18ti let, a to na základě:

- rozhodnutí soudu,
- žádosti zákonného zástupce,
- žádosti orgánu sociálně-právní ochrany dětí,
- na žádost samotného dítěte.

2 Rodina a její funkce

„Rodina plní v lidské společnosti řadu biologických, ekonomických, sociálních i psychologických funkcí. Lze ji považovat za nejdůležitější sociální skupinu, v níž jedinec žije. Poskytuje mu potřebné zázemí, uspokojuje jeho potřeby a zprostředkovává zkušenost, kterou nelze získat jinde. Každý člen rodiny získává role, které se stávají součástí jeho identity.“³

Každá rodina má svůj styl komunikace, svůj žebříček hodnot, který ovlivňuje chování jednotlivých členů rodiny. Na základě těchto charakteristik volí určitou strategii při zvládání problémů. Rodina je někdy dysfunkční, proto některé potřeby člověka zůstanou neuspokojeny a děti mohou některé důležité zkušenosti chybět.

„Každý člověk cítí výraznou potřebu cítit se jako důležitá součást rodiny. Děti, které vyrůstají s tímto pocitem sounáležitosti, mají před těmi, kterým tento pocit chybí, náskok. Děti, které jsou odebrány z biologických rodin, jsou v tomto potřebném emocionálním základu o několik kroků pozadu.“⁴

2.1 Osobnostní rozvoj v rodině

„Rodina působí na vývoj osobnosti dítěte v souvislosti s celou společností. Domov je jakési prizma propouštějící různé sociokulturní vlivy dalších skupin. Na vývoj a utváření osobnosti člověka působí tedy všechny stránky rodinného prostředí:

- osobnost členů rodiny a příp. defekty či postižení některého z nich,
- postavení pozorovaného jedince uvnitř rodiny,
- psychosociální atmosféra rodiny,
- způsob výchovy,
- materiální stránka života rodiny,
- zaměstnání rodičů a jeho náročnost.

Pro žádoucí rozvoj osobnosti dítěte je nutno zajistit optimální působení těchto příznivých faktorů:

- spokojenost rodičů v manželství a dětí v rodině,
- klima rodičovské soudržnosti, kritické opory,

³ Vágnerová.,M.: Psychopatologie pro pomáhající profese, str. 317

⁴ Petrová, E.: Právo a rodina č. 2/2010, s. 20

- atmosféra radostnosti a lásky (náročné, důsledné a přísné),
- pocit bezpečí a zázemí, jistoty,
- potřeba společenského kontaktu,
- vzdělanostní, kulturní a morální i estetická úroveň rodičů,
- vhodné výchovné prostředky,
- adekvátní čas věnovaný výchově dětí, společnému prožívání přírody,
- sociální kontrola dětí, trénink smyslu pro „fair play“,
- orientace rodičů na kulturní hodnoty a na uspokojování kulturních potřeb,
- sourozenecké vztahy,
- dobré mezigenerační vztahy,
- úsilí o denní režim dítěte v rodině: cílevědomé vytváření pracovních, kulturních a hygienických návyků, ale i dostatek volného času,
- adekvátní ekonomické (finanční) zabezpečení rodiny, uspokojování hmotných potřeb,
- dostatek prostoru.

Rodina, zejména její dospělí členové, by měli neustále dávat dětem žádoucí vzor (příklad) k nápodobě. Je velmi vhodné podchytit vlohy dítěte a vytvářet trvalé zájmy ve vztahu k těmto vlohám.“⁵

V dnešní uspěchané a náročné době mnohdy rodiče selhávají zejména po stránce ekonomické, což bývá často příčinou toho, že přijdou o „střechu nad hlavou“, jednu ze základních potřeb člověka. Také selhávají po stránce výchovné a emocionální, mnohokrát nejsou schopni dětem zajistit optimální, podnětné prostředí, stále více podléhají konzumaci alkoholu a upřednostňují své potřeby před potřebami dětí.

V rodině bohužel dnes zbývá velmi málo času na to, aby se rodiče dětem mohli v pracovním týdnu dostatečně věnovat. O víkendech si chtějí odpočinout sami, takže děti staršího věku už ponechávají jejich vlastním aktivitám a přáním. Toto se však neblaze odráží na vysedávání dětí u počítače nebo toulání se jen tak po ulicích, kde často mohou propadnout závadové partě kamarádů. Je však pravda, že pokud rodiče nemají dostatek finančních prostředků, je těžké dětem dopřát atraktivní zájmovou činnost, zejména takovou, která by se dětem líbila.

Naproti tomu děti v ústavním zařízení mají velkou škálu zájmových kroužků a možností trávení volného času.

⁵ Kohoutek, R.: Pedagogická psychologie, str. 158 - 159

2.2 Socializace

„Nositelem primární socializace je rodina, která je současně mediátorem vlivu dané kultury. Cílem rodinné výchovy je uvést dítě do příslušného kulturního prostředí, naučit je orientaci v tomto prostředí plném symbolů a společenských standardů. Škola jako další společenská instituce navazuje na působení rodiny a výsledky primární socializace.“⁶

Děti si osvojují modely chování jak v rodině, tak i ve školách a dalších institucích, včetně organizací, které jim nabízejí volnočasové aktivity. Tyto modely chování dětem ukazují, jak jednat v různých konfliktních situacích, jak takové situace řešit. Je potřeba, aby se děti učily rozhodovat samostatně a nezávisle. K tomu potřebují vhodné vzorce chování, kterým se naučí v podnětném prostředí a v příjemné atmosféře. Zde je třeba také vytvářet předpoklady pro sebevýchovu, která hraje v socializaci důležitou roli.

Jak uvádí Kraus, ústřední úlohou socializačního procesu v rodině je příprava dětí na vstup do praktického života. Dítě od narození po celou dobu života v rodině přijímá nejrůznější informace a zpracovává je, a to v souladu se svými přirozenými vlohami, biologickými a psychickými potřebami a zkušenostmi. Vzory jsou pro něj především rodiče a sourozenci.⁷

„Proces socializace se realizuje vždy jako činnost osobního působení členů rodiny navzájem (resp. především na dítě), včetně kladných a záporných vlivů a vzorů. V jeho obsahu se zrcadlí společenské vztahy – ekonomické, politické, sociální, národnostní, a jiné, a to jak současné, tak do určité míry i minulé.“⁸

V rodině si dítě osvojuje model matky a otce, to jak se který chová, kdo které funkce zastává. Děti si v rodině také přebírají hodnoty, a to jak po stránce materiální, tak i po stránce vztahové. Pokud dítě vyrůstá v ústavní výchově, nemá možnost při své socializaci přejímat klasický model funkce matky a otce, proto pro tyto děti bývá těžké začlenit se do společnosti a vytvořit funkční rodinu.

„Kromě toho vytváří rodinná komunita specifické sociální klima, v němž má významovou úlohu citová složka, utváření a udržování vědomí, že jsem akceptován, uznáván, hodnocen. Stálé a vřelé citové klima má svůj nesporný význam nejen pro děti

⁶ Kraus, B., Poláčková, V. et al. , Člověk – prostředí – výchova, str. 57

⁷ Kraus, B., Poláčková, V. et al., Člověk – prostředí – výchova, str. 80

⁸ Kraus, B., Poláčková, V., et al.: Člověk-prostředí-výchova, str. 80

vyrůstající v rodině, ale prakticky pro všechny příslušníky rodiny, zvláště pak pro generaci nejstarší. Budování a udržování pozitivního rodinného klimatu je tak jedním z důležitých, avšak nelehkých úkolů rodiny.⁹

Rodina je pro každé dítě tou nejdůležitější složkou, v níž hledá bezpečí. Tento proces však může být narušen nejen v dysfunkční rodině, která neplní ani základní potřeby dítěte, ale také v rodině, kde probíhá rozvodové řízení nebo některý člen je závislý na alkoholu či jiných omamných látkách nebo holduje gamblerství.

Citová funkce rodiny je přesto pro každé dítě tou základní a nejdůležitější složkou v životě a žádné ústavní zařízení nemůže tuto funkci nahradit.

Z globálního hlediska je rodina tím nejproblematictějším aspektem ústavní výchovy. Filosofii ústavní výchovy je připravit dítě na život ve společnosti a na jeho samostatné fungování v soukromém životě. Ten stejný úkol má i primární rodina. V drtivé většině případů jsou děti do ústavní výchovy zařazovány z důvodu selhání rodiny, respektive rodičů nebo jiných osob odpovědných za výchovu dítěte. Úlohou ústavní výchovy je zajistit výchovu dítěte namísto rodiny a dennodenně tak citlivě balancovat na tenké hranici, která pomyslně stojí mezi rodinou a ústavem. Výchova v rodinném prostředí a s tím i související socializace jedince, které jsou v rodinném prostředí samozřejmostí se v rovině ústavní výchovy stávají hlavním, těžko řešitelným problémem.

⁹ Kraus, B., Poláčková, V., et al.: Člověk-prostředí-výchova, str. 82 - 83

3 Charakteristika dětského domova

Jedním ze základních a nejrozšířenějších typů zařízení jsou dětské domovy. Jedná se o státní školské zařízení s výjimkou několika soukromých dětských domovů. Jsou určeny pro děti, které jsou bez vážných poruch chování a netrpí duševní poruchou. Péče je zde poskytována dětem, které nemohou být vychovávány v primární rodině a také je nelze umístit do náhradní rodinné výchovy. Dětem je poskytována péče hmotná, výchovná i zdravotní. Součástí dětského domova není škola, proto se vzdělávání uskutečňuje v běžných školách mimo dětský domov.

Podstatou dětského domova je vytvořit dětem takové zázemí, které se přibližuje co nejvíce prostředí rodinnému, avšak bezzávadovému.

Do dětských domovů se umísťují děti od tří do osmnácti let. Tato doba může být prodloužena až do věku devatenácti let, a to především z důvodu přípravy na budoucí povolání.

V domovech jsou děti rozděleny do tzv. rodinných buněk, kde bývá 6-8 dětí různého stáří i pohlaví. Každý domov dbá na to, aby sourozenci byli zařazeni do stejné buňky. Každá rodinná buňka je zařízena podobně jako běžný byt v domácím prostředí. Má samostatný obývací pokoj, kuchyň, sociální zařízení a děti mají pokoje, které bývají většinou dvoulůžkové, případně třílůžkové. Sociální zařízení je vybaveno také jako v běžné rodině, přitom je zde přihlédnuto k počtu dětí.

Důležité pro děti je, že si mohou své pokoje vyzdobit, jak samy chtějí, aby se cítily co možná nejlépe. Nebývá výjimkou, že děti mají na svých stěnách vystaveny fotografie svých nejbližších.

V rodinné buňce se většinou střídají dva vychovatelé, v ideálním případě muž a žena, které děti oslovují „strejdo“ a „teto“. Tito vychovatelé dohlížejí na chod celé rodinky včetně školní přípravy a organizace volného času. Jsou to jedni z nejbližších lidí pro děti, proto je velmi důležité, aby si získali u dětí důvěru.

Na provozu rodinné buňky se však podílejí všechny děti, které do této buňky patří. Pomáhají s praním, žehlením, nákupy i při vaření. Vzhledem k tomu, že není možné, aby všechny práce zvládly děti se svými vychovateli, některé práce vykonává pomocný personál (kuchař, prادلena, údržbář atd.).

V čele dětského domova je ředitel, dále je zde sociální pracovnice, psycholog, zdravotník a samozřejmě již zmínění vychovatelé.

3.1 Osobnost vychovatelů v dětských domovech

„Vychovatel v institucích náhradní výchovy nesupluje rodiče. Jeho funkce je spojená jednak s organizací skupinového života, v níž by měly být vyváženy skupinové a individuální zájmy dětí, jednak s přijetím dítěte i s jeho individuálním životním traumatem. Provází dítě během jeho vyrovnávání se s minulostí, při řešení jeho aktuálních problémů i při hledání východisek do budoucnosti“.¹⁰

Vychovatelé v dětských domovech mají velmi těžkou úlohu. Vychovatel by měl být pro dítě nejbližším člověkem, který mu je vždy nablízku, a kterému se dítě může se vším důvěrně svěřit. K tomu však potřebuje mít na děti ve skupině dostatek času, potřebuje mít prostor, aby si mohl povídat s každým dítětem, které má ve skupině. Dítě přece potřebuje mít za každých okolností někoho blízkého. A když to není rodič, kdo jiný by to měl být, než vychovatel, se kterým je denně v kontaktu a ke kterému má důvěru? Přesto vychovatel, i když nemá nahradit rodiče, je pro dítě rodičovským modelem. Vychovatel zde uplatňuje rysy své osobnosti, jako je morální postoj, spravedlnost, organizátorská dovednost, tvořivost, trpělivost a klid, takt, sebeovládání a také optimismus. Jenže tady opět narážíme na situaci – od koho se má dítě naučit běžným životním dovednostem? V domácím prostředí to přece všechno dělají rodiče. Vychovatel však nemůže zabezpečovat chod domácnosti ve skupině a zároveň se všem dětem dostatečně věnovat. Vždyť ani v běžných rodinách to někdy rodiče sami takto nezvládají. A v domově má na starosti průměrně 7 dětí s individuálními potřebami.

Funkci vychovatele může vykonávat v oboru vysokoškolsky vzdělaný člověk, který má předpoklady pro výchovu citově deprivovaného či sociálně narušeného dítěte. Jeho vzdělání mu umožňuje správně reagovat na potřeby dětí, řešit konflikty a korigovat různé situace.

Snaží se o to, aby se chod dětského domova podobal co nejvíce chodu v běžně fungující rodině. Není však v silách žádné instituce ani sebelepšího a empatického vychovatele poskytnout dítěti lásku, kterou tak nutně a přirozeně potřebuje každý člověk především od svých rodičů a blízkých.

¹⁰ Škoviera, A. Dilemata náhradní výchovy, str. 109

3.2 Dětský domov a osobností rozvoj v ústavní výchově

„Přestože zařízení ústavní výchovy vytváří poměrně kvalitní podmínky pro zajištění chybějící péče, disponují dostatečnými prostředky a jsou zde zaměstnání odborní pedagogičtí pracovníci či vychovatelé s dlouholetou praxí, nedokáží nikdy nahradit rodinné prostředí a poskytnout jedinci optimální individuální péči. Díky dlouhodobému pobytu v zařízení ústavní péče, zpretrhání rodinných vazeb a absence možnosti vytvořit vazby nové, může u dětí a mládeže dojít k tzv. hospitalismu a s ním spojené psychické deprivaci.“¹¹

Rozdíl mezi osobnostním rozvojem v rodině a v dětském domově je především v tom, že v dětském domově jsou děti pod stálým vedením vychovatele, který dbá na jejich hodnotně trávený volný čas. Konkrétní aktivity může ovlivňovat podle individuality dítěte. V rodině tomu tak někdy nebývá. Rodiče často pracují až do pozdních hodin a děti tak nemají potřebný dohled. Rodiče o dětech jednoduše nemají přehled a ponechávají jim volnost, jelikož jim samým to tak vyhovuje.

Hospitalismus je adaptace dítěte na dlouhotrvající pobyt v léčebném, podpůrném nebo výchovném ústavním prostředí, která s sebou nese oslabení sociálních dovedností, které jsou potřebné pro život mimo ústav. Je nositelem jedním z velkých rizik ústavní péče. Lze mu zabránit maximální prostupností ústavního prostředí s okolním za zdmí ústavu, zkracováním doby pobytu v ústavu a navazujícími programy typu domů na půl cesty, do nichž jsou děti zařazovány po ukončení ústavní výchovy.

Dům na půl cesty je přechodné ubytování pro děti, kterým byl po jejich plnoletosti ukončen pobyt v ústavním zařízení. Pobyt zde je nejčastěji v délce jednoho roku. Zde se pomocí personálu domu na půl cesty učí žít za zdmí ústavu. Učí se hledat si práci, za kterou dostanou řádně zapláceno, v souvislosti s tím se učí hospodařit s vydělanými penězi – platit nájem, inkaso, pojištění, učí se přebírat odpovědnost za své činy. S ubytováním jsou obvykle spojeny některé služby a programy, jiné úmyslně nikoli, aby byl klient nucen vyhledávat je mimo domov v němž je ubytován. Souhrnně řečeno se zde učí žít samostatný život tak, aby po odchodu z domova nepotřebovali pomoc státu, aby se stali plnohodnotnými občany, kteří jsou prospěšní společnosti a žijí tak, jak se má.

V práci se zabývám mimo jiné také citovou deprivací. Je tedy zřejmé, že Dům

¹¹ Kusý, D., Diplomová práce, Masarykova univerzita, Brno 2009

na půl cesty nebude nejvhodnější formou dalšího způsobu života dětí vycházejících z dětských domovů. Opět se zde "dětí" (tady již dospělé) musejí sžívat s vrstevníky, kteří jsou v domě ubytováni. Ze své praxe vím, že v mnoha případech této možnosti využít nechtějí, neboť ani zde nemají soukromí a pocit domova takový, jaký by chtěli. Proto tito jedinci častokrát volí raději jinou formu bydlení (podnájem, různé ubytovny apod.).

3.3 Formování osobnosti

„Formování osobnosti je determinováno několika činiteli:

1. Dědičnost;
2. Prostředí;
3. Výchova: záměrná snaha společnosti utvářet jedince tak, aby odpovídal svými kvalitami historicky podmíněnému ideálu člověka a občana. A právě toto záměrné formování osobnosti, které se postupně stává stále více záležitostí specifických institucí a profesionálních pedagogických osobností, označujeme jako výchovu – v protikladu k vlivům (často negativním) společnosti a prostředí a samozřejmě i k vlivům dědičnosti.

Výchova je cílevědomé, záměrné, systematické, plánovité a všestranné působení na jedince tak, aby byl schopen plnit společenské úkoly (pracovat ve svém oboru, dále se vzdělávat apod.) i úkoly v osobním životě. Jde o záměrné formování osobnosti jedince, formování jeho postojů, názorů, rozvíjení i jeho IQ (inteligentní kvocient neboli kvalita inteligence) a EQ (emoční kvocient neboli kvalita sociální inteligence).

Výchova podle nejobecnějších teorií je činnost, která se ve společnosti zajišťuje předáváním duchovního majetku společnosti z generace na generaci. Jde o zprostředkování vzorců a norem chování, komunikačních rituálů, hygienických návyků apod., jež se uskutečňuje nejprve prostřednictvím rodinné výchovy již od nejranějšího věku dětí.

Výchova vzniká v pracovním procesu z potřeby předávat získané zkušenosti mladší generaci. Tyto zkušenosti se zprvu přenášejí živelně, pozorováním a nápodobou, avšak s narůstající délkou práce se výchova postupně stává činností organizovanou a cílevědomou, uskutečňovanou nejen v rodině, ale i ve zvláštních vzdělávacích

a výchovných institucích.“¹²

3.4 Výchova v dětském domově

Výchova dětí v dětských domovech má důležitou úlohu, a tou je začlenit děti do společenského života, do prostředí, ze kterého byly vyjmuty. Zda bude toto začlenění úspěšné či nikoliv a jak takové děti návrat zvládnou, záleží na mnoha faktorech. Kromě toho, že záleží na tom, do jakého prostředí se děti budou vracet, záleží i na stylu výchovy v dětském domově.

Dětský domov je povinen zajistit dětem mimo jiné výchovnou péči. Správná výchova, která bude mít na dítě kladný vliv, je taková, která bude respektovat individualitu každého dítěte a bude reagovat na jeho specifické potřeby. V současné době se k tomuto účelu vypracovává tzv. individuální plán rozvoje dítěte. Tento plán vypracovává příslušný diagnostický ústav, a předává jej dalšímu ústavnímu zařízení, do kterého je dítě umístěno.

3.5 Volnočasové aktivity

V dnešní hektické době, kdy kriminalita mladistvých stále narůstá, je nanejvýše vhodné pedagogické ovlivňování dětí v jejich volném čase. Při formování osobnosti dětí a mladistvých je volný čas významným činitelem při utváření jejich osobnosti. Volnočasové aktivity velmi ovlivňují hodnotový žebříček dětí a jejich morální vlastnosti.

Významným činitelem výchovy je tedy plnohodnotné trávení volného času. Volný čas znamená svobodnou volbu aktivit mimo své povinnosti. Musí se tedy jednat o dobrovolnost. Z toho také vyplývá, že tato činnost musí dítěti přinášet zábavu a radost. Takové aktivity jsou nabízeny, jak je dále uvedeno, v různých organizacích, kulturních zařízeních a sdruženích. Děti se mohou účastnit např. sportovních aktivit, hudebních kroužků, turistiky, dobrodružství ve Skautském oddílu či činnosti v keramickém kroužku. Pokud se naučí vhodně trávit volný čas, je to nejlepší prevencí proti nežádoucím jevům, jako je kriminalita mládeže, konzumace alkoholu, drog apod.

Děti umístěné do dětského domova však v převážné většině nemají vybudovaný vztah k žádné takové činnosti, proto je na vychovatelích, jak se tohoto úkolu zhostí

¹² Jůzl, M.: Základy pedagogiky, IMS Brno, 2010, s. 13-19

a dětem po malých krůčcích nabídnou vhodnou alternativu trávení volného času.

3.6 Volnočasové aktivity v dětském domově

V rámci výchovy jako celku hraje podstatnou roli v dětském domově využití volného času dětí. Děti v tomto ústavním zařízení nemají většinou z původních rodin zkušenosti ani návyky, hodnotně využívat volný čas. Rodina jim v tomto směru neposkytovala podnětné prostředí. Mnohdy nejenže byly děti v původní rodině ponechány, aby si samy hledaly zábavu, ale také se stalo, že byly vtahovány do „her rodičů“, tedy např. byly pravidelně účastny setkávání dospělých, kde hlavním tématem bylo požívání alkoholu, kouření.

Některé volnočasové aktivity při pobytu v dětských domovech jsou schopni zajistit pracovníci přímo v těchto zařízeních. Odborný pracovník v dětském domově dítě zná, je tedy schopen nabídnout mu činnost, která bude rozvíjet jeho osobnost a přitom je zaujme. Takový pracovník umí určit, zda je pro dítě vhodnější činnost kolektivní nebo ta, při které může vyniknout jako individualita.

Dětský domov umístěný ve velkém městě má mnohem více příležitostí pro trávení volného času. Oproti tomu dětské domovy v menších městech nebo na vesnicích mají výhodu blízkosti přírody a děti z těchto domovů nejsou tolik ohroženy patologickými jevy (krádeže, sprejerství, konzumace alkoholu, drog apod.).

Je zřejmé, že je třeba všechny děti bez rozdílu podporovat v organizovaných zájmech, ať se jedná o sportovní aktivity či dramatický kroužek apod. Bohužel v dnešní době se u značné části mládeže ve věku 15 – 18 let objevuje na prvním místě sledování televize, poslech hudby, povídání si s přáteli, četba časopisů, nicnedělání, návštěva klubů a tanečních zábav, návštěva pohostinství. Až potom následuje aktivní sport, návštěva kina, turistika, pobyt v přírodě, návštěva koncertů, divadla atd. Pokud se u dětí zájmová činnost nerozvíjí od útlého věku, v pozdější době se dá již velmi málo ovlivnit. Rozvoj v této oblasti je dán především výchovou a správným vedením.

3.7 Vliv prostředí

Prostředí má výrazný vliv na rozvoj osobnosti dítěte. Ať už se jedná o materiální stránku či sociální. Důležité je, aby prostředí bylo podnětné. Je pravda, že po narození

se více prosazují zděděné dispozice, ale v průběhu života se oslabují, na člověka působí jak prostředí, tak i výchova.

Pokud se dítě dostane z nepodnětného prostředí rodiny až v pozdějším věku, těžko se budou napravovat chyby. Pokud se však z takové rodiny dostane v útlém věku a bude na něj působeno výrazně podnětnějším prostředím, je větší pravděpodobnost, že jeho vývoj bude pozitivně ovlivněn. I když se některé dědičné předpoklady u dítěte projeví, vhodnou výchovou je lze do určité míry usměrňovat.

3.8 Specifické projevy chování

Petrová zdůrazňuje některé specifické projevy chování u dětí, které neměly možnost utvořit si v nejranějším stádiu svého vývoje pevnou vazbu k blízké osobě.

Projevy uzavřenosti a odmítání – tyto projevy se objevují v případech, pokud dítě ve svém raném věku nikdy nenavázalo pouto se svým rodičem, nikdy nepoznalo pocit bezpečí a důvěry. U takového dítěte se naruší sebejistota, sebehodnocení a to způsobuje dítěti hluboké rány. Někdy se záměrně vyhýbá významným lidem v jeho blízkém světě, aby tak předešlo případnému zklamání a bolesti.

Hromadění věcí nebo hltání jídla – některé děti, které v raném věku citově strádaly, se projevují tím, že hromadí věci nebo hltají jídlo. Vynucují si věci, které je brzy přestanou zajímat, někdy se zaměřují na jídlo. Nevědomě tím vytěsňují vnitřní pocit prázdnoty.

Agresivní chování – některé děti své potlačené pocity vyjadřují vztekem, agresí. Reagují tak na své negativní zkušenosti v životě, které neumí vyjádřit jinak.

Lhaní a krádeže – tyto negativní projevy často děti neumějí vysvětlit, neboť samy nemají představu, proč lžou nebo kradou.

Opožděně vyvinuté svědomí – některé děti mohou mít opožděně vyvinuté svědomí, kdy při špatném chování nejsou schopny projevovat dostatečné emoce, a v některých případech je neprojevují vůbec.

Přehnaná touha po náklonnosti – děti, které neměly možnost navázat vztah se svými rodiči, často opakovaně vyhledávají a usilují o vztahy s cizími lidmi.¹³

Jak můžeme vidět, těchto projevů chování může být celá řada. Pokud by se děti mohly dostat rychleji do náhradní rodinné péče, v mnoha případech by se tak mohlo

¹³ Petrová, E.: Právo a rodina č. 2/2010, s. 21

předejít těmto negativním jevům. Bohužel nám současná legislativa neumožňuje pro děti udělat více a děti tak v ústavním zařízení zůstávají nepřiměřeně dlouho.

3.9 Psychická deprivace jako důsledek ústavní péče

I v dnešní době je stále mnoho dětí, které jsou vystaveny psychické deprivaci, díky níž je jejich správný psychický vývoj vážně narušen. Děti vyrůstající dlouhodobě v ústavním zařízení, kterým není možné umožnit náhradní rodinnou péči, jsou tomuto psychickému strádání vystaveny o to více.

„Studie dětí vyrůstajících dlouhodobě v dětských kolektivních zařízeních, mimo rodinu, vyústily mezi jiným v tuto definici:

Psychická deprivace je psychický stav, vzniklý následkem takových životních situací, kdy subjektu není dána příležitost uspokojovat některé základní psychické potřeby v dostačující míře a po dosti dlouhou dobu.

Psychickým stavem se zde míní trvalejší, nikoli však neměnná charakteristika člověka, kterému nebyla dána možnost, aby své základní psychické potřeby rozvinul a ve svém životním prostředí uplatnil. Takovýto stav vzniká určitým specifickým dějem, tj. ochuzením o přívod určitých žádoucích podnětů, a je psychickou motivační základnou pro určité specifické formy chování. Chování deprimovaného dítěte, a pak i dospělého, dává určitý obraz, jehož rozbořením se zpětně můžeme diagnózy psychické deprivace dobrat.

Jak Matějček ve své publikaci uvádí, kromě zajištění základních potřeb biologických, které musí mít jedinec, a to především malé dítě, aby mohlo přežít (potrava, teplo, ochrana atd.), je potřeba zajistit i základní potřeby psychické. Pokud nebudou psychické potřeby uspokojovány, dítě nebude mít možnost vyvíjet se v osobnost psychicky zdravou a zdatnou.¹⁴

„Zatím je dobře definováno a výzkumně ověřeno asi pět takovýchto vitálních potřeb:

1. Potřeba určitého množství, proměnlivosti a kvality vnějších podnětů. Její uspokojení umožňuje naladit organismus na určitou žádoucí úroveň aktivity.
2. Potřeba určité stálosti, řádu a smyslu v podnětech, tj. „smysluplného světa“. Uspokojení této potřeby umožňuje, aby se z podnětů, které by jinak byly chaotické a nezpracovatelné, staly zkušenosti, poznatky a pracovní strategie.

¹⁴ Matějček, Z., Výbor z díla, str. 198

Jde tedy o základní podmínky pro jakékoliv učení.

3. Potřeba prvotních emocionálních a sociálních vztahů, tj. k osobě matky a k osobám dalších primárních vychovatelů. Její náležité uspokojování přináší dítěti pocit životní jistoty a je podmínkou pro žádoucí vnitřní integraci jeho osobnosti.
4. Potřeba společenského uplatnění a společenské hodnoty, z jejichž uspokojení vychází zdravé uvědomění vlastního „já“, neboli vlastní identity. To pak je dále podmínkou pro osvojení užitečných společenských rolí a hodnotných cílů životního snažení.
5. Potřeba „otevřené budoucnosti“. Její uspokojení dává lidskému životu časové rozpětí a podněcuje a udržuje jeho životní aktivitu. Naděje překonává stagnaci.

Následky psychické deprivace se projeví tím, že jedinec v důsledku dlouhého neuspokojení svých psychických potřeb (jak by toho bylo třeba pro vytvoření žádoucí a v dané společnosti dobře integrované osobnosti) nebude schopen přizpůsobit se situacím, které jsou v dané společnosti běžné – bude se chovat „zvláštně“, svým způsobem asociálně, deprivovaně.¹⁵

Matějček ve své teoretické úvaze nad pozdními následky psychické deprivace a subdeprivace u dlouhodobého sledování skupin lidí vystavených v dětství psychické deprivaci uvedl základní výsledky z výzkumného projektu, který byl proveden od 1.1.1991 do 30.6.1994.¹⁶

„Děti z dětských domovů, dnes ve čtyřiceti letech

- nízká společenská kompetence,
- nízká úroveň školního vzdělání a nynějšího zaměstnání vzhledem k výsledkům inteligenčních testů ve starším školním věku,
- nízký skóre sociální integrace,
- zřetelná mužsko-ženská diferenciac (v neprospěch mužů),
- tresty v době dětství (v dětských domovech) hodnotí jako nepřiměřeně přísné.

Muži

- často v rejstříku trestů,
- často svobodní nebo rozvedení,
- problémy s láskou a v sexuálních vztazích,
- celkově vysoká nespokojenost s dosavadním životem.

¹⁵ Matějček, Z., Výbor z díla, str. 198-199

¹⁶ Matějček, Z., Výbor z díla, str. 208

Ženy

- takřka všechny vdané, mají děti,
- vyšší skóre sociální integrace než muži, významně více dobře sociálně adaptovaných,
- často uvádějí interrupce.¹⁷

3.10 Vývoj dětí s psychickou deprivací

Jak již bylo řečeno: psychická deprivace je stav, kdy člověk nemá příležitost uspokojovat některé základní psychické potřeby v dostačující míře a po dosti dlouhou dobu.

Podívejme se tedy na důsledky časně psychické deprivace a nejčastější projevy chování a sociálních vztahů deprivovaných dětí, jak je ve své literatuře uvádí Krejčířová.

„Důsledky časně psychické deprivace:

1. **Narušení kognitivního a motorického vývoje** dítěte. Pravidlem bývá tedy vývojová retardace různého stupně závislosti na závažnosti deprivací zkušenosti, u velmi těžkých forem deprivace dochází současně i k poruchám somatického vývoje a někdy až k úmrtí dítěte.
2. **Narušení vývoje osobnosti** – narušena bývá především schopnost dítěte navazovat hlubší sociální vztahy, v extrémních případech směřuje vývoj v dospělosti k obrazu asociální poruchy osobnosti.

Nejčastější projevy chování a sociálních vztahů deprivovaných dětí:

1. **Sociální hyperaktivita** – tyto děti velmi snadno a rychle navazují kontakt s dospělými a aktivně se dožadují jejich pozornosti, chybí jim strach z cizích lidí a sociální inhibice. Jejich vztahy však zůstávají povrchní a rozptýlené, u starších dětí jsou obvykle nápadné i velmi špatné vztahy k vrstevníkům, často se přidružují i poruchy chování. Tento typ disharmonického vývoje je zařazen i do současné Mezinárodní klasifikace nemocí jako „dezinhibovaná příchyllost v dětství“.
2. **Sociální provokace** – část deprivovaných dětí se již od batolecího věku domáhá pozornosti dospělých záměrnou provokací, časté jsou agresivní projevy vůči

¹⁷ Matějček, Z., Výbor z díla, str. 209

druhým dětem i dospělým, destruktivní chování apod. Tyto děti bývají současně zvýšeně úzkostné a velmi nezralé, infantilní.

- 3. Útlumový typ** – v kontaktu se sociálním prostředím, ale i v ostatních projevech jsou tyto děti pasivní až apatické, typický je nedostatek jakékoliv iniciativy. Časté bývá (zejména, ale nejen u této skupiny deprivovaných dětí) náhradní uspokojování citových a sociálních potřeb, zejména nadměrným zaměřením na uspokojení potřeb biologických (jídlo, masturbace apod.).¹⁸

Těmto negativním projevům psychické deprivace nelze vždy včas předejít. Je důležité, abychom se tedy více na tyto děti zaměřili a pomohli jim vyrovnat se s jejich problémy. Pokud se děti nemohou vrátit zpět do rodiny, nejvhodnější forma ústavní výchovy je výchova v náhradní rodinné péči. Pokud však dětem nelze zajistit ani tuto lepší formu ústavní výchovy a dítě nemá rodiče, ke kterým by mohlo docházet alespoň na víkendové pobyty či prázdniny, je tu možnost tzv. hostitelské péče.

Hostitelská péče není zakotvena v zákoně, ale v praxi se tento termín používá. Pod tímto pojmem se skrývá dočasný pobyt dítěte umístěného v ústavním zařízení, u rodičů, případně jiných fyzických osob. Povolit dítěti pobyt mimo zařízení může ředitel ústavního zařízení jen po předchozím písemném souhlasu orgánu sociálně-právní ochrany dětí.

3.11 Poruchy chování se vztahem k emoční deprivaci

„ Disociální chování nemá přímý vztah k specifickým traumatickým událostem ani k emočním poruchám, ale především k dlouhodobé citové deprivaci dítěte v rodině či v ústavním prostředí. Dopouštějí se ho také častěji děti s LMD či s poruchami učení, pokud se cítí společností odmítány a vylučovány. Tyto děti bývají současně i značně impulzivní a mají obvykle výrazné obtíže v navazování hlubších vztahů. Výchovné prostředí rodiny přitom bývá většinou charakterizováno nedostatkem důslednosti a disciplíny.

U části těchto dětí bývá současně přítomen i zvýšený motorický neklid a obtíže soustředění pozornosti (hyperkinetická porucha chování).¹⁹

¹⁸ Říčan, P., Krejčířová, D. a kol.: Dětská klinická psychologie, s. 212-213

¹⁹ Říčan, P., Krejčířová, D. a kol.: Dětská klinická psychologie, s. 179

4 Orgán sociálně-právní ochrany dětí a jeho činnost související s dětským domovem

Zákon č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí (dále SPOD) nám uvádí, že sociálně-právní ochranou dětí a mládeže se rozumí zejména ochrana práva dítěte na příznivý vývoj a řádnou výchovu, ochrana oprávněných zájmů dítěte a působení směřující k obnovení narušených funkcí rodiny. Předním hlediskem sociálně-právní ochrany je nejlepší zájem, prospěch a blaho dítěte.

Sociálně-právní ochrana se zaměřuje zejména na děti, jejichž rodiče zemřeli, dále pak na děti, u kterých rodiče neplní své povinnosti plynoucí z rodičovské zodpovědnosti, nebo nevykonávají či zneužívají práva plynoucí z rodičovské zodpovědnosti.

Okruh dětí, na které se sociálně-právní ochrana vztahuje, a kterými se sociální pracovníci zabývají, je široký. Zde uvedený výčet je pouze demonstrativní a zaměřuje se pouze na děti, kterými se zabývám ve své práci.

Sledování ústavní výchovy

Sociální pracovníci jsou po nařízení ústavní výchovy povinni dítě navštěvovat nejméně jedenkrát za tři měsíce a sledovat dodržování jeho práv. Sledují zejména rozvoj duševních a tělesných schopností a zda trvají důvody pro pobyt dítěte v ústavním zařízení. Zjišťují, jak se vyvíjejí vztahy mezi dětmi a jejich rodiči.

Návštěvy jsou sociální pracovníci povinni vykonávat jedenkrát za tři měsíce i u rodičů dětí umístěných v ústavní výchově a sledovat, zda si rodiče upravili podmínky tak, aby se děti mohly vrátit zpět do rodiny. Tímto zároveň výchovně působí na rodiče, kterým jsou nápomocni při řešení nepříznivé situace rodiny a poskytují jim poradenskou činnost. Pokud pominou důvody, pro které bylo dítě do ústavní výchovy umístěno, podává OSPOD k soudu návrh na zrušení ústavní výchovy.

Zákon pracovníkům OSPOD dává poměrně široké pole působnosti pro práci s rodinou a dítětem. Uvádět zde jejich výčet nemá pro mou práci nosný význam.

4.1 Náhradní výchova

„V situacích, kdy děti nemohou z nejrůznějších důvodů vyrůstat ve vlastní rodině, je třeba hledat optimální formu náhradní výchovy, která je také obsahem činnosti orgánů sociálně právní ochrany dětí.“²⁰

Rozlišujeme dvě základní formy systému náhradní výchovy a sice náhradní rodinnou péči a náhradní výchovnou péči.

4.1.1. Náhradní rodinná péče

Pokud dítě nemůže zůstat v biologické rodině a jeho zdárný vývoj je ohrožen, je třeba pro dítě zajistit jinou alternativu výchovného prostředí.

V první řadě je třeba hledat řešení v jeho vlastní rodině u příbuzných. Pokud ani tito nemohou převzít dítě do výchovy, nejvhodnějším řešením je pak náhradní rodinná péče, která se nejvíce podobá běžné, fungující rodině.

4.1.2. Náhradní výchovná péče

Systém náhradní výchovy je určen dětem, jejichž rodiče z různých důvodů nemohou (přírodní katastrofy, nezaměstnanost, úmrtí atd.), nechtějí (psychické onemocnění) nebo nedokáží (nezralost, neschopnost) zajistit kvalitní výchovu a péči potřebnou pro jejich vývoj, setrvání v nevyhovujícím prostředí není za dané situace žádoucí.

Před tím, než je dítě zapojeno do systému náhradní rodinné péče, dojde v jeho přirozeném prostředí k situaci, kdy je z nějakého důvodu narušen jeho vývoj a ohrožena výchova. Ve všech případech jsou důvody spjaty s určitou formou selhání základních funkcí a úloh rodiny.

Nejvhodnější formou náhradní rodinné péče je *osvojení*. Manželé či jednotlivci přijímají všechna práva a povinnosti, stejně jako rodiče. Mezi novými rodiči a dítětem vzniká právní vztah zcela totožný, jako v běžných rodinách, včetně příbuzenstva a dědického práva. Osvojením zanikají veškerá práva a povinnosti původní rodiny. Podmínkou osvojení je tzv. právní volnost.

Zákon umožňuje dva druhy osvojení, a to:

²⁰ <http://www.mpsv.cz/cs/7297>

- zrušitelné - tj. v případech osvojení dítěte mladšího jednoho roku
- nezrušitelné - tj. v případech dětí starších jednoho roku.

V obou případech jsou noví rodiče zapsáni do rodného listu dítěte.

Další možnou formou náhradní rodinné výchovy je **pěstounská péče**. Děti vyrůstají v pěstounské rodině a mají možnost kontaktu se svými biologickými rodiči. Pěstouni mají omezená práva a povinnosti, o důležitých věcech rozhodují biologičtí rodiče. Stát poskytuje pěstounům odměnu a hmotné zabezpečení dítěte.

Děti vhodné k osvojení a do pěstounské péče nahlásí obec s rozšířenou působností krajskému úřadu. Komise krajského úřadu zprostředkovává a vybírá z evidence vhodné náhradní rodiče pro to konkrétní dítě. Ze své praxe vím, že pěstounských rodin ubývá a tudíž je jich nedostatek.

Největší šanci na novou rodinu mají děti právně volné a zdravé, děti ve věku 1 - 2 roky většinového etnika. V České republice je stále více žadatelů než dětí splňujících tyto předpoklady.

Sníženou šanci dětí dostat se do nové rodiny představují tyto atributy:

- věk po začátku povinné školní docházky,
- velké sourozenecké skupiny,
- závažné výchovné problémy,
- zdravotní handicap,
- minoritní etnikum.

Další forma náhradní rodinné péče je **poručnictví**. Poručník bude dítě vychovávat, zastupovat a spravovat jeho majetek namísto rodičů. Je placen státem stejně jako pěstoun. Podmínkou je však osobní péče poručníka o dítě.

Poručnická péče je stanovena v případech, kdy dítě nemá zákonného zástupce. To znamená, že oba rodiče dítěte zemřeli, byli zbaveni rodičovské zodpovědnosti, výkon jejich rodičovské zodpovědnosti byl pozastaven nebo nemají způsobilost k právním úkonům v plném rozsahu. Přednost má opět rodina dítěte, pokud tomu nebrání vážná překážka.

Ani systém náhradní rodinné výchovy a náhradní rodinné péče není samospásný. Stejně jako ústavní výchova mají tyto formy výchovy svá negativa. Pokud ovšem budeme na výchovu nahlížet v tom nejširším měřítku, jsou tyto formy výchovy zatím nepřekonané. Na rozdíl od výchovných zařízení, i když jsou vnitřně členěny na rodinné

buňky, má neústavní výchova náskok minimálně v tom, že prostředí a výchova je intimnějšího charakteru, věrněji nahrazuje pocit rodiny a domova. A v případě existence těchto dvou zásadních pocitů se výchova stává flexibilnější. Lépe se reaguje na problémy ve výchově, problémy lze lépe uchopit a pracovat s nimi.

5 Praktická část

Praktickou část jsem čerpala převážně ze své praxe. Kazuistiky věcně demonstrují důvody, pro které jsou děti umisťovány do výchovných ústavů a důvody, pro které není jejich návrat do rodiny možný.

I vzhledem k nízkému počtu kazuistik je reálné nalézat souvislosti a vztahy k jednotlivým problémům aplikovatelné na celou skupinu dětí v širším měřítku. Kazuistiky věrně zachycují osudy dětí, které jsou srovnatelné s osudy mnoha dalších malých klientů dětských domovů.

Ze statistického hlediska je empirická část práce jen obtížně uchopitelná. Není cílem uchopit data, ale zjistit, jaký vliv má celé široké sociální prostředí na vývoj dítěte, respektive poukázat na individualitu jednotlivých případů, neklást důraz na důvody, ale poukázat na rozmanitost okolností, které jsou v konečném součtu důvodem k nařízení ústavní výchovy, kdy společným ukazatelem je neschopnost rodičů o péči dětí.

Kazuistika č.1

David 11 let a Lenka 14 let

Děti před umístěním do ústavní výchovy vyrůstaly v úplné rodině, která však byla funkční, rodinné prostředí bylo nevyhovující. Otec byl alkoholik, v důsledku požívání alkoholu ztratil zaměstnání. Navíc pod vlivem alkoholu často matku dětí fyzicky napadal. Matka byla zaměstnaná jako pomocná síla v kuchyni. Měla nízký příjem, přitom jí zaměstnavatel prováděl srážky ze mzdy na základě exekučního řízení, neboť rodina byla zadlužená. Rodině zbývalo pouze existenční minimum, ze kterého nebyli schopni vycházet, a to především kvůli dennodenním návštěvám pohostinství otce dětí. Rodina měla dluh i na nájemném, což vedlo ke zrušení užívání práva k bytu a následnému vystěhování všech jejích členů.

Děti byly umístěny zpočátku na žádost rodičů do zařízení vyžadující okamžitou pomoc. Rodiče tím získali čas najít si nové vhodné bydlení. V té době bylo dětem 6 a 9 let. Vzhledem k finančním problémům se rodičům nové bydlení nepodařilo získat a na nabízenou alternativu sociální pracovnice - ubytovnu pro matky s dětmi, nechtěli přistoupit. Rodiče trvali na tom, že jako rodina zůstanou pohromadě i s dětmi.

A to i přes problémy, které měli. Všechny ujišťovali, že situaci zvládnou a děti si brzy vezmou zpět.

Vzhledem k tomu, že zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc není dlouhodobým pobytovým zařízením bylo nutné situaci nadále monitorovat a řešit. Po ½ roce byly děti na základě rozhodnutí soudu umístěny do dětského domova. Zpočátku rodiče jezdili děti pravidelně navštěvovat. Na víkendové a prázdninové pobyty si je ale nebrali, neboť neměli vhodné zázemí. I zrušení ústavní výchovy a návrat dětí zpět do rodiny byl v nedohlednu, neboť rodiče sami bydleli v takovém typu ubytovny, který nebyl pro výchovu dětí vhodný. Po roce se rozvedli.

V současné době žije matka s novým partnerem, bydlí spolu v menším bytě. Vzít si děti z ústavní výchovy zpět odmítá a odůvodňuje to tím, že byt je malý a bylo by problematické tam dětem vytvořit místo. S dětmi se vídá jen občas v rámci vycházek a o zlepšení svých podmínek se nijak nesnaží. Otec se o děti dlouhodobě nezajímá, nijak je nekontaktuje, a to ani telefonicky nebo poštou. Nepřeje jim k svátkům ani narozeninám, jeho pobyt není znám. Řešit situaci dětí náhradní rodinnou výchovou již v tomto věku není možné.

Kazuistika č.2

Veronika, 15 let, Nikola, 17 let

Děti pocházejí z mimomanželského vztahu. Do kojeneckého ústavu a následně do dětského domova byly umístěny ve věku 2 a 4 roky, protože je matka opustila. Otec byl v té době ve výkonu trestu odnětí svobody. O děti však projevoval zájem. Tvrdil, že jakmile bude propuštěn, o děti se postará. S péčí mu bude pomáhat jeho sestra. Matka dětí je alkoholička, děti v ústavním zařízení nikdy nenavštěvovala, netelefonovala jim. Otec začal děti po propuštění z vězení navštěvovat, bral si je na víkendové pobyty domů. Děti k němu měly velmi úzký citový vztah, zcela se k němu upínaly. Než si však upravil poměry (jak sliboval) ocitnul se opět ve výkonu trestu. O děti stále projevoval zájem, z věznic jim každý týden psal dopisy. V nich sliboval, že příště už to vyjde a vezme si je k sobě domů. K umístění dětí do pěstounské péče odmítal svolit. Tvrdil, že děti jsou jeho, má na ně právo a nikdo mu je nesmí vzít. Takto hovořil i se svými dětmi, které mu věřily. K narozeninám jim posílal velké dárky a snažil se je k sobě těmito dary a sliby připoutat ještě víc, což se mu dařilo. V době

jeho výkonu trestu děti nikdo nenavštěvoval, ani jejich teta, která měla konflikt s otcem a o děti přestala jevit zájem. A tak to šlo dál, střídavě byl otec na svobodě a ve výkonu trestu.

Obě děti se při každé možné situaci upínaly na cizí osoby, ihned je důvěrně oslovovaly a domlouvaly si případnou návštěvu u nich doma. V jednom případě se podařila hostitelská péče. Děti k manželům chodily na občasné víkendy a na část prázdnin. Po čase si manželé pořídili svoji vlastní rodinu a tyto víkendové pobyty se začaly postupně zužovat, až zcela vymizely. Dětem dlouhou dobu trvalo, než pochopily, že v rodině již pro ně není místo.

Dnes jsou již téměř dospělé a na věc si utvořily vlastní názor. I když na svého otce stále čekají a doufají, že jednou budou rodina, vědí, že jim po celou dobu sliboval něco, co nebyl schopen splnit, možná se o to ani nesnažil.

Kazuistika č.3

Michaela, 13 let

Michaela pochází z mimomanželského vztahu, svého otce nikdy nepoznala. V dětském domově pobývá od svých osmi let. Má vážné zdravotní potíže, potřebuje nepřetržitou celodenní péči, denně musí podstupovat drobné zdravotnické zákroky.

Zpočátku byla v péči matky, otec se o ni od narození nezajímal. Matka však přestala péči o Michaelu zvládat a ta byla proto svěřena do výchovy babičky. Babička sama trpěla vážnými zdravotními problémy a péči o dítě přestala zvládat. Proto byla Michaela svěřena do výchovy tety, sestry matky, která o ni chtěla pečovat. Zpočátku se jevila péče o Michaelu ze strany tety v naprostém pořádku. Postupem času ale vyšlo najevo, že teta si vybírala nevhodné partnery, kteří ji napadali jak psychicky tak fyzicky. Michaela takové konflikty zvládala velmi špatně. Následně jí byla soudem nařízena ústavní výchova a byla umístěna do dětského domova. V domově se její zdravotní stav stabilizoval, celkově se zklidnila, také matka za ní občasně dojížděla na návštěvu. Personál domova matku seznámil se zdravotním stavem Michaely a snažil se jí ukázat, že péči o nemocné dítě zvládne. Matka o takové řešení neměla velký zájem, stále poukazovala na svoji novou rodinu, péči o ni. V novém vztahu se matce narodilo zdravé dítě. Namítala, že péči o dvě děti by nezvládala, zvláště, pokud je jedno dítě nemocné. Michaelu si bere 4x ročně na víkendové dovolenky k sobě domů.

Řešení situace jinou formou péče než je péče ústavní je v tuto chvíli nereálné s ohledem na věk a zdravotní stav Michaely.

Kazuistika č. 4

Roman, 14 let

Rodiče se rozvedli a Roman byl svěřen do výchovy matky. Několikrát byl na dobrovolném pobytu v zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc, když byla matka hospitalizovaná v psychiatrické léčebně z důvodu psychiatrické diagnózy. Situace matky byla natolik vážná, že Roman musel být umístěn do dětského domova. V té době mu bylo 8 let. Otec o dítě nejeví skutečný zájem. Matka neumí hospodařit s penězi, má dluhy, majetek rozprodala a v současné době bydlí na ubytovně. Otec je také nemajetný, bydlí na ubytovně a pobírá dávky pomoci v hmotné nouzi. Chlapce si bere výjimečně na vycházky, příležitostně mu na různé svátky dává drobné dárky. Matka si Romana bere dle aktuálního zdravotního stavu, a to také pouze na občasné vycházky, případně jej navštíví v dětském domově. S širší rodiny si Romana občasně bere na víkendovou dovolenku teta. S rodiči Romana není teta v žádném kontaktu.

Romanovi je dnes 14 let a je prakticky do náhradní rodinné výchovy neumístitelný.

Kazuistika č.5

Monika, 14 let

Monika byla umístěna do dětského domova v 7 letech. Pochází z mimomanželského vztahu. Matka Moniku zanedbávala, ponechávala ji doma často samotnou a sama vyrážela za zábavou. Vedla promiskuitní způsob života, nadměrně holdovala alkoholu.

Proto byla Monika svěřena do výchovy babičky ze strany otce. Otec se zavázal babičce s výchovou Moniky pomáhat. Péči o Moniku ale nezvládli. Zadlužili se, neplatili nájemné a v důsledku toho byli vystěhováni z bytu. Monika byla umístěna nejprve do zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc, aby si babička s otcem mohli poměry upravit a zajistit nové bydlení. Nestalo se tak. Monika byla tedy umístěna do dětského domova.

Matka Moniky má dnes novou rodinu, o Moniku se nezajímá od doby, kdy byla svěřena do péče babičky. Po umístění do dětského domova se o Moniku přestal zajímat i otec, zprůtrhal s ní veškeré kontakty. Babička si ji vezme na občasné víkendy či vánoční svátky. Dnes má Monika 14 let a je prakticky neumístitelná.

Kazuistika č. 6

Marek, 15 let

Marek pochází z rozvedeného manželství. Jeho otec je alkoholik a násilník. Marka často bil, Marek se s ním odmítá stýkat, odmítá o něm hovořit. Odmítá i kontakt s širší rodinou, kladl jim za vinu rozpad rodiny. Po rozvodu rodičů byl svěřen do péče matky, ze začátku spolu žili sami. Matka si později našla nového partnera, se kterým si Marek rozuměl, měl ho rád. Matka i její nový přítel byli nezaměstnaní, bytové podmínky byly zcela nevyhovující. Markovi nebyli schopni poskytnout standardní materiální zabezpečení. Proto se rozhodli odejít za prací do většího města a na dobu, než si „zařídí nový život“ umístila matka Marka na dobrovolný pobyt do zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc. V té době bylo chlapci 10 let. V zařízení se Markovi líbilo, měl několik nových kamarádů, pečoval o něho „hodný“ personál. Chlapec si zde uvědomil, že mu více než bezprostřední přítomnost matky vyhovuje materiální zajištění. Vyhovovalo mu mít iluzi domova, byť to není vlastní domov. Se svou matkou byl v častém kontaktu, a to mu postačovalo. Matka s přítelem se snažili si uspořádat bytové podmínky, ale příliš se jim to nedařilo. Bydleli po podnájmech, které velmi často střídali. Marek, i když svoji matku měl rád a i jejího partnera měl rád a rozuměl si s ním sám projevil přání, aby byl umístěn do dětského domova. Matka si byla vědoma své nedobré situace, proto s umístěním syna souhlasila. Po celou dobu byla Markovi oporou, telefonovala mu, často si jej brala na víkendové návštěvy, na vánoční svátky, prázdniny. Také dobře spolupracovala s dětským domovem, což Markovi pomáhalo a byl spokojen. Byl rád, že má pevné zázemí, že má matku, která ho má velmi ráda, byl rád, že má možnost věnovat se studiu, ve kterém byl podporován jak matkou, tak zaměstnanci domova.

Kazuistika č. 7

Dalibor, 17 let, Adam 15 let a Markéta 5 roků

Chlapci pocházejí z rozvedené rodiny. Otec byl alkoholik a matka často střídala partnery. V době, kdy se chlapci dostali do dětského domova nebyla jejich sestra ještě na světě. Od ranného dětství to neměli v rodině jednoduché. Doma bývali svědky hrubosti a násilí, každodenního požívání alkoholu a byli svědky častých návštěv různých lidí nevalné pověsti. Do dětského domova se dostali z důvodu matčina výkonu trestu odnětí svobody, když jim bylo 11 a 9 let. Otec vzhledem ke svému alkoholismu nebyl schopen péče o ně. Prarodiče ze strany matky o děti neměli zájem, babička ze strany otce o děti zájem měla, ale péči o ně by nezvládala z důvodu vysokého věku a problematickému zdravotnímu stavu. Jiní příbuzní o děti nejevili zájem.

Matka nikdy nepracovala, celý život byla závislá na sociálních dávkách. Po rozvodu nejprve přišla o bydlení, neboť pro neustálé finanční problémy přestala platit nájemné. Po ztrátě bydlení byli chlapci nejprve umístěni na dobrovolný pobyt v zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc. Matka za dětmi do zařízení docházela, brala si je na víkendové pobyty ke svým známým, u kterých bydlela. Poté se však seznámila s partnerem, který měl za sebou bohatou kriminální minulost. Spolu s ním se dostala do problémů a následně také skončila ve výkonu trestu. V mezidobí se z tohoto vztahu narodila Markéta. Vzhledem k tomu, že matka dětí byla odsouzena k výkonu trestu byli chlapci umístěni do dětského domova a Markéta ve věku jednoho roku do kojeneckého ústavu.

V období výkonu trestu matka chlapcům občas psala dopisy, ale po čase se začala zajímat již jen o dceru. Chlapce si naštěstí brala alespoň na víkendové pobyty jejich babička, což jim na čas pomohlo vyrovnat se s ústavní výchovou. Chlapci trpěli citovou deprivací, začali mít velké výchovné problémy a ústavní výchovu velmi těžko snášeli. Zprvu se jim v dětském domově líbilo, ale po čase se ústavní výchově bránili, stýskalo se jim po matce, kterou si idealizovali.

S ohledem na utlumený zájem matky o chlapce, která se z vězení zajímala jen o dcerku, se začala řešit možnost náhradní rodinné péče. V té době měli 14 a 12 let a začaly se projevovat výchovné problémy. Tudíž se náhradní rodina, která by byla

ochotna si chlapce vzít a dát jim tolik potřebnou lásku nenašla. Výchovné problémy vygradovaly natolik, že byli umístěni do výchovného ústavu.

Po návratu matky a jejího partnera z výkonu trestu, se tito začlenili do resocializačního programu, který úspěšně zvládali. Po čase si požádali také o zrušení ústavní výchovy u všech tří dětí. Byli ze všech stran podporováni, dostali šanci na nový život s nově přiděleným bytem a dostali práci. Bohužel netrvalo dlouho a oba chlapci byli matkou a jejím partnerem odstaveni na „druhou kolej“ a věnovali se hlavně jejich společné dceři. Chlapci jim byli na obtíž, museli řešit jejich výchovné problémy. Brzy se jim narodilo další dítě. To už šla na „druhou kolej“ i Markéta a věnovali se především „novému“ miminku a sami sobě.

Tento příběh nemá dobrý konec, neboť, i když se děti vrátily zpět do rodiny, nemají vyhráno. Rodiče dál páchají trestnou činností a vedou k tomu i své děti. Tudíž je otázka, jak dlouho bude trvat, než se děti ocitnou opět v ústavní výchově.

S rodinou OSPOD dlouhodobě pracoval, v podstatě již od narození chlapců. Rodiče byli vedeni k tomu, aby své podmínky zlepšovali a lépe zajišťovali péči o děti. Jejich péče doznala zlepšení vždy jen krátkodobě, účelově.

Kazuistika č. 8

Anna, 15 let

Anna se narodila z manželství. Rodiče byli Jehovisté, nepřizpůsobiví, oba měli snížené IQ, otec hrubián, vulgární, matka submisivní, na hranici mentální retardace. Bydleli u rodiny ve sklepním přístřeší. S úřady odmítli spolupracovat, nebyli schopni si sehnat zaměstnání, odmítali si vyřizovat sociální dávky, o děti se neuměli postarat. Z manželství se narodily dvě děti. Obě byly umístěny do kojeneckého ústavu. Jako sourozenci byli neumístitelní z důvodu opožděného vývoje. Byli mentálně zaostalí, takže při umísťování do náhradní rodinné péče byli rozděleni, protože výchovu obou dětí by pěstouni nemohli zvládnout.

Annu si oblíbila vychovatelka již v kojeneckém ústavu, a když byla umístěna do dětského domova, požádala vychovatelka se svým manželem o svěření do pěstounské péče. Pěstounská péče se podařila uskutečnit, a to i přes protesty rodičů.

Pěstouni Anny – povoláním vychovatelka a řidič. Z manželství se narodili dva

chlapci ve věku 13 a 18 let. Rodina splňovala veškeré podmínky pěstounské péče, takže jim Annu soud svěřil. V té době jí byly 4 roky.

Rodiče Anny bydleli mimo obec, kde bydlela pěstounská rodina s Annou. Dceru vůbec nenavštěvovali, neměli na to ani finanční prostředky. Po dobu asi 4 let pěstounská péče fungovala velmi dobře, děvčátko pěkně prospívalo.

Rodiče však přišli o přístřeší a přestěhovali se do obce, kde bydlela Anna. Začali se dožadovat kontaktu s ní. Když byla schůzka domluvena, bez omluvy se nedostavili. Poté se dožadovali dalších kontaktů, častokrát se stejným výsledkem. Navíc začali jezdit do bydliště pěstounů, kde dělali nepříjemné scény. Pěstounům vyhrožovali, dělali jim ostudu v okolí a Annu naváděli proti nim. Hrubým způsobem se o nich vyjadřovali, podávali na ně různé stížnosti.

V kontaktech s Annou se pěstouni rodičům snažili vyhovět. Těžce ale snášeli jejich ataky, a také to, že Anna k rodičům projevovala stejné city, jako k pěstounům, kteří se jí snažili dát tu nejlepší péči..

Sociální pracovnice podala k soudu návrh na zbavení rodičovské zodpovědnosti obou rodičů, neboť tento přístup ohrožoval zdárný vývoj dítěte. Okresní soud návrhu vyhověl, ale na základě odvolání rodičů byl rozsudek zrušen, a to přesto, že si k dítěti neplnili ani základní vyživovací povinnost. Teror pokračoval dál - rodiče nedali souhlas s vyřízením pasu, když pěstouni chtěli odjet s celou rodinou včetně Anny na dovolenou k moři.

Do pěstounské rodiny začal docházet psycholog a pracoval s celou rodinou, aby situaci ustáli. Psycholog pěstounům sdělil, že Anna kromě toho, že má povahové zvláštnosti, je mentálně opožděná, a také citově plochá, a proto nikdy nebude mít k pěstounům větší citové pouto a v dospívání se bude situace ještě zhoršovat.

Mezitím se starší syn pěstounů oženil a založil si rodinu. Pěstouni situaci nezvládli a již nechtěli snášet každodenní ataky ze strany rodičů Anny. Nikdo jim nebyl schopen v tomto pomoci a bylo to jen na nich, jak útokům budou čelit. Proto se rozhodli, že se raději budou starat o svoji vlastní rodinu, o svá vnoučata a budou žít v klidu.

Dostavili se na úřad k příslušné sociální pracovnici a po 4 letech pěstounské péče s pláčem sdělili, že jim nezbývá nic jiného než požádat o okamžité zrušení pěstounské péče. Cítili to, jako své selhání, zklamání.

Předběžným opatřením byla Anna předána do dětského domova. Následně byla zrušena pěstounská péče a byla nařízena ústavní výchova. Takže se v 9 letech opět

ocitla v dětském domově.

Je důvodné se domnívat, že kdyby se bývali rodiče nepřistěhovali do stejného města, kde žili pěstouni s Annou a nezasahovali do výchovy takovým hrubým způsobem, s největší pravděpodobností by Anna vyrůstala v klidné pěstounské rodině dodnes. Navíc v průběhu doby Anna projevila přání setkat se svým starším sourozencem, ale toto se nepodařilo, neboť jeho pěstouni setkání odmítli.

V mezidobí se rodiče opět přestěhovali, a to do chatové oblasti. Narodilo se jim další dítě, o které pečovali. Požádali o občasně víkendové pobyty Anny, které se realizovaly. Po pár letech se však zjistilo, že ji otec zneužíval. Byl odsouzen k výkonu trestu odnětí svobody. Rodičům bylo odebráno z péče i jejich nejmladší dítě. Anna je tedy díky rodičům odkázána zůstat v dětském domově až do své plnoletosti.

Shrnutí

Z uvedených kazuistik je patrné, že důvody pro umístění dítěte do ústavní výchovy jsou různé a vždy závažné. Faktem zůstává, že nejpočetněji zastoupenou skupinou jsou děti umístěné z důvodů ekonomických a bytových. Dalšími důvody pro umístění dítěte bývá nedostatečná péče rodičů, všechny formy zneužívání, alkoholismus a požívání dalších návykových látek, prostituce, uvěznění jednoho nebo obou rodičů, psychiatrická diagnóza rodiče samoživitele a jeho následná hospitalizace a mnoho dalších.

Na shora uvedených kazuistikách se osvědčilo, že rodičům se dávají opakované šance na úpravu poměrů, aby se děti mohly vrátit zpět do rodiny. Jenže mezidobí, které skutečně nebývá krátké, nakonec dopadne tak, že se rodičům tyto poměry nepodařily upravit, a to buď proto, že k tomu nemají předpoklady a nebo zde chybí skutečný zájem. Tento stav je fatální, neboť dítě je pak z hlediska věku téměř nereálné umístit do náhradní rodiny a je odkázáno na péči dětského domova až do své plnoletosti. Nabízí se proto otázky: „Jak velký má být časový úsek, po který se rodiče budou moci snažit o nápravu situace a kolik šancí se jim má vlastně poskytnout? A nebo se více zaměřit na šance dětí?“. První otázka je neřešitelná, druhá je zároveň otázkou a zároveň odpovědí.

Další negativní zkušenosti, které se významně podílí na disharmonickém vývoji dětí, jsou situace, kdy je dítě opakovaně vráceno z náhradní rodiny zpět do dětského

domova. Bohužel i takové případy se některým dětem stávají. Dítě má několik zklamanych nadějí. Je opakovaně odmítané. Nakonec se pojem rodina pro něj stává spíše hrozbou než nadějí.

Je třeba si uvědomit, že ústavní výchova se nařizuje především z důvodu neschopnosti rodičů řádně děti vychovávat. Nemalé procento rodičů je dlouhodobě závislé na sociálních dávkách, někdy z dlouhodobě frustrující situace začnou nadměrně požívat alkoholické nápoje a jiné návykové látky, propadnou hře na automatech. Někdy nechtějí a nebo neumějí sehnat si práci a dlouhodobě setrvávají doma. Mnohdy jim chybí rodičovské kompetence. Tito rodiče by spíše potřebovali odborné vedení, aby se dokázali v problematice výchovy dětí zorientovat a naučit se uplatňovat rodičovské dovednosti.

Bohužel se často stává, že rodiče se sice zpočátku brání umístění dítěte do výchovného ústavu, ale časem jim tento stav začne vyhovovat a dítě si berou sporadicky na víkendové dovolenky. Dávají dětem mylnou naději, že výchovný ústav je pouze dočasným řešením, jenže toto dočasné řešení mnohdy trvá roky. A děti čekají a čekají... Situaci, která měla za následek umístění dítěte do výchovného ústavu, neřeší, nabízenou pomoc nereflektují. Tristní situace nastávají v případě, kdy si rodič založí novou rodinu a dítě v dětském domově ponechá i nadále. Dítě nedokáže takovou situaci zpracovat.

Jak pomoci těmto dětem a jejich rodičům? Nejdůležitější je mít domov, což je pro rodiče bez zaměstnání či s nízkým příjmem neřešitelný problém. Proto by měl stát vynaložit úsilí a nalézt nástroje, kterými by se tuto situaci snažil řešit či alespoň zmírňovat.

Alespoň částečné řešení vidím ve zřízení určitého počtu bytů se sociální intervencí. Jedná se o nájemní byty v obecních domech. Již při přidělování tohoto bytu by součástí nájemní smlouvy bylo ustanovení o povinnosti nájemníků podrobit se pravidelným kontrolám sociálních pracovníků (OSPOD). Kontroly by zjišťovaly, zda je pravidelně a včas hrazen nájem. Pokud bude zjištěno, že rodina na úhradu nájmu momentálně nemá prostředky, bude jí poskytnuto sociální poradenství a pomoc s vyřízením dávek. Byty s tímto určením by nebyly kumulovány v jednom bytovém domě, ale byly by zařazeny vždy v malém počtu v rámci ostatních nájemních bytů. To proto, aby se „riziková rodina“ nedostala do stejné komunity, ale byla zařazena mezi většinové nájemníky, tedy ty, kteří svoje povinnosti zvládají. Tímto režimem by se mnohdy dalo předejít zbytečnému vystěhování rodiny s dětmi.

Závěr

V této práci jsem chtěla poukázat na dětské domovy jako na významné výchovné instituce, které nemají charakter pouhého dětského domova v té formě, jak je většinou společností mylně chápáno (že dětské domovy poskytují dětem pouze materiální servis a denní režim), ale že jsou také zařízeními poskytujícími dětem komplexní péči v jejich nelehké situaci. Struktura mé bakalářské práce je záměrně jednoduchá proto, aby nastínila všední problematiku ústavní výchovy. Podařilo se zmapovat a shrnout problémy, které doprovázejí vývoj a výchovu dětí, které jsou umístěny v ústavní výchově. Stejně tak se podařilo shromáždit a shrnout alternativní způsoby řešení výchovy dětí, které vyrůstají mimo svou biologickou rodinu.

Je zřejmé, že máme různé možnosti, jak pomoci dětem, které nemohou vyrůstat ve vlastní rodině, avšak potřeba dětských domovů zde bude vždy, neboť nelze pro všechny děti zajistit náhradní rodinnou výchovu. Proto je třeba zabývat se stále zlepšováním těchto zařízení pro děti, aby se zde umístěné děti cítily co možná nejlépe. I když je samozřejmé, že jim nikdy nemůže žádná instituce plně nahradit jejich biologickou rodinu.

Říká se, že i špatná rodina je lepší než dobrý dětský domov. Že by dítě mělo zůstat ve své rodině co nejdéle a umístění do ústavní výchovy by mělo být až nejkrajnějším řešením. Každá sociální pracovnice či sociální pracovník na odboru sociálně právní ochrany dětí s rodinou pracuje většinou po dlouhou dobu a snaží se o její sanaci. Někdy však náprava v rodině skutečně není možná, jiní blízcí příbuzní nejsou, a proto nezbude jiná možnost, než nakonec dítě umístit do ústavní výchovy.

Ideální stav by samozřejmě byl takový, kdy by se ze společnosti vytratil jevy směřující k nutnosti využívání dětských domovů. Protože ale budou ve společnosti vždy děti, jejichž zdravý vývoj není možný zajistit bez existence výchovných zařízení, je nezbytné zaměřit se na zdokonalování péče ústavů, které výchovu zajišťují. Svoji práci jsem na tuto problematiku orientovala vzhledem k její aktuálnosti a naléhavosti.

Resumé:

V první kapitole se zabývám systémem sociální péče, širším úhlem pohledu na ústavní výchovu a jednotlivými typy zařízení.

Ve druhé kapitole jsem se zaměřila na úlohu rodiny při výchově a její funkce, osobnostní rozvoj a socializaci dětí v rodině.

Třetí kapitola pojednává o dětských domovech jako o nejrozšířenějším typu ústavní výchovy, popisuje chod dětského domova a také úskalí, která pobyt v těchto zařízeních dětem přináší. Dále se zabývám psychickou deprivací dětí a jejím dopadu na dítě v souvislosti s ústavní péčí.

Ve čtvrté kapitole se zabývám činností orgánu sociálně-právní ochrany dětí a formami náhradní výchovy, a to jak náhradní výchovnou péčí tak i náhradní rodinnou péčí.

V praktické části uvádím několik kazuistik, ze kterých jsou patrné důvody umístění dětí do ústavní výchovy či do náhradní rodinné výchovy. Z každé kazuistiky také vyplývá, proč tyto děti setrvávají stále v ústavní výchově. V závěru praktické části jsem tyto problematické aspekty krátce shrnula.

Anotace

Tématem bakalářské práce je problematika ústavní výchovy a její dopad především na dítě a rodinu. Cílem práce je poukázat na důvody nařizování ústavní výchovy soudem, na důvody setrvání dětí v ústavní výchově, na dopad ústavní výchovy na vývoj dítěte a na jeho psychiku a i dopad na rodinu dítěte. Práce se zabývá podmínkami pro návrat dítěte zpět do rodiny a poukazuje i na absenci náhradní rodinné péče. Objasňuje také úlohu orgánu sociálně-právní ochrany dětí.

Summary

The topic of the Bachelor's Thesis is the institutional care and its impact on the child and the family. It describes the reasons for commanding the institutional care by the court of law and for keeping the child in the institutional care; it describes the impact of the institutional care on the child and its family. The thesis is concerned with the conditions of the child's return to the family and it focuses on the absence of the surrogate family care. It also clarifies the role of the institution of the social and legal protection of the child.

Klíčová slova

rodina, dítě, ústavní výchova, dětský domov, osobnostní rozvoj, vychovatel, výchova, citová deprivace, volný čas.

Key words

Family, child, institutional care, foster-home, personality development, educator, education, emotional deprivation, free time.

Seznam použité literatury a pramenů

Literatura

BAYEROVÁ, M.: *Ústavní a ochranná výchova a preventivně výchovná péče ve školských zařízeních*. Právo a rodina, č.5/2010, s. 1-3.

BECHYŇOVÁ, V., KONVIČKOVÁ, M.: *Sanace rodiny*. Praha: Portál, 2008. ISBN 978-80-7367-392-5. 151 s.

HARTL, P., HARTLOVÁ, H.: *Psychologický slovník*. Praha: Portál, 2004. ISBN 80-7178-303-X. 774 s.

JŮZL, M.: *Základy pedagogiky*. IMS Brno: BonnyPress, 2010. 185 s.

KOHOUTEK, R.: *Pedagogická psychologie*. IMS Brno: BonnyPress, 2006. 267 s.

KOHOUTEK, R.: *Vývojová psychologie*. IMS Brno: BonnyPress, 2003. 84 s.

KRAUS, B., POLÁČKOVÁ, V., et al.: *Člověk-prostředí-výchova, K otázkám sociální pedagogiky*. Brno: Paido 2001. ISBN 80-7315-004-2. 199 s.

KRAUS, B.: *Základy sociální pedagogiky*. Praha: Portál, 2008. ISBN 978-80-7367-383-3. 215 s.

KUSÝ, D.: *Klady a zápory výchovného procesu v Dětském domově Dagmar očima jeho dětí*. Diplomová práce. Masarykova univerzita. Brno, 2009.

MATĚJČEK, Z.: *Výbor z díla*. Praha: Vydala Univerzita Karlova, 2005. ISBN 80-246-1056-6, 445 s.

MATOUŠEK, O.: *Slovník sociální práce*. Praha: Portál, 2003. ISBN 80-7178-549-0. 287 s.

MATOUŠEK, O.: *Ústavní péče*. Praha: Slon, 1999. ISBN 80-85850-76-1. 159 s.

NOVOTNÁ, V.: *Co je hostitelská péče a kde je upravena?* Právo a rodina, č.3/2010, s. 1-5.

PETROVÁ, E.: *Co mohou prožívat děti svěřené do náhradní rodinné péče*. Právo a rodina, č.1/2010, s. 21-22.

PETROVÁ, E.: *Jak dát adoptivním dětem to, co potřebují*. Právo a rodina, č.2/2010, s. 20.

PRŮCHA, J., WALTEROVÁ, E., MAREŠ, J.: *Pedagogický slovník*. Praha: Portál, 2003. ISBN 80-7178-772-8. 322 s.

ŘÍČAN, P., KREJČÍŘOVÁ, D. et al.: *Dětská klinická psychologie*. Praha: Grada

Publishing, 1997. ISBN 80-7169-512-2. 456 s.

ŠKOVIERA, A.: *Dilemata náhradní výchovy*. Praha: Portál, 2007. ISBN 978-80-7367-318-5. 143 s.

VÁGNEROVÁ, M.: *Psychopatologie pro pomáhající profese*. Praha: Portál, 1999. ISBN 80-7178-678-0. 444 s.

VÁŽANSKÝ, M.: *Základy pedagogiky volného času*. Brno: Print-Typia, 2001. ISBN 80-86384-00-4. 175 s.

VOCILKA, M.: *Dětské domovy v České republice I. Teoretická východiska*. Praha: Ministerstvo školství mládeže a tělovýchovy, 1999. ISBN: 80-902667-6-2. 112 s.

Prameny

<http://www.mpsv.cz/cs/7297>

Zákon č. 94/1963 Sb., o rodině, ve znění pozdějších předpisů

Zákon 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí, ve znění pozdějších předpisů

Zákon č. 109/2002 Sb., o výkonu ústavní výchovy nebo ochranné výchovy ve školských zařízeních a o preventivně výchovné péči ve školských zařízeních a o změně dalších zákonů, ve znění pozdějších předpisů